

Fuskarna. Om Macchiarinis och andras svek mot vetenskapen

Recenserad bok: Fuskarna. Om Macchiarinis och andras svek mot vetenskapen

Författare: Kjell Asplund

Förlag: Fri Tanke, 2021

Boken är en intressant och spännande läsning. Den är skriven från vetenskapens innerst rum och författaren delar med sig av sina personliga och professionella erfarenheter som läkare, forskare och ämbetsman. Bokens viktiga fråga är: Hur kan vi skydda forskningen från bedragare och bevara allmänhetens tilltro till vetenskapen? Här ligger ett särskilt fokus på den medicinska vetenskapen.

Boken inleds med korta beskrivningar av 23 särskilt viktiga personer i den true crime story, som Asplund successivt berättar i bokens tolv kapitel. De första pusselbitarna kring det gåtfulla i att överträda gränsen in på fuskarnas territorium presenteras i bokens prolog. Ett faktum är att vetenskapliga artiklar dras tillbaka på grund av oegentligheter. Något som japanen Yoshitaka Fujii har världsrekordet i med 183 tillbakadragna artiklar. Men Asplunds bok är inte en attack mot forskningen som sådan utan han värnar om forskningens integritet. Då behöver också forskningsfusket och kampen mot fusket exponeras, där insikter, kunskap och öppenhet är viktiga delar.

I det första kapitlet har författare ett historiskt anslag. Även de stora har fuskat. Ptolemaios avslöjades 600 år senare. Mendel utslöt en del data för att teorin skulle stämma. Pasteur knådade och manipulerade sina data. Freuds berömda fallbeskrivningar var till stora delar fejkade. Hans omskrivna fall Anna O botades inte av Freuds psykoanalysen utan försämrades för att sedan hamna på mentalsjukhus. Men var detta forskningsfusk undrar Asplund.

Ett kapitel beskriver psykologiprofessorn Diedrich Stapel med en lysande forskarkarriär men som parallellt var en fuskare, som över en natt gick från att vara en karismatisk, respekterad och uppbyren professor till att bli sinnebild för en akademisk bedragare. Han fabricerade data till 55 artiklar och till tio doktorsavhandlingar. I sin självbiografi beskriver Stapel att motiven var estetiken, strävan efter skönhet, och konkurrensen, men att det hela blev beroendeframkallande. Hans särskilda drivkraft var att prestera, han kände ingen avsky, skam eller ånger. Fanns drogmisbruk med undrar författaren, liksom hos Freud var kokainmisbruk var väl känt. Ytterligare en fuskare var sir Cecil Burt, som forskade om intelligensens ärftlighet, lade till påhittade tvillingpar eftersom han inte fann tillräckligt många som växte upp i skilda sociala miljöer.

Fallet Paolo Macchiarini presenteras i ett kapitel. Något som Kjell Asplund har unika möjligheter att belysa eftersom han varit utredare av dennes spek-

takulära transplantationer av syntetiska luftstrupar vid Karolinska sjukhuset (KS). Macchiarini tog stora risker med sina patienter, i sin forskning och i sitt privatliv. Han verkar förhålla sig fritt till alla regelverk.

Frågan är vad är egentligen forskningsfusk. I boken är FFP-modellen en utgångspunkt. Att fabricera och förfalska forskningsdata och att plagiera andras data utan att ange källan är olagligt i Sverige. Det handlar om oredlighet i forskningen. Dålig forskning – systematiska fel (bias), oklarhet, slapphet och inkompetens – kallas ibland parafusk. Bruket av hedersförfattare, spökskrivare och fejkade författare är också former av oredlighet i forskningen.

Det är förstås vanskligt att ange hur vanligt det är med forskningsfusk. Hemsidan Retraction Watch redovisar vetenskapliga artiklar som dragits tillbaka. Där finns enligt författaren 10 500 artiklar. Hundra forskare har fått mer än 13 tillbakadragna artiklar och fem hundra forskare står för en fjärdedel av dessa artiklar.

Bilden av handeln med äpplen används vid beskrivningen av vem som fuskar och varför. Det kan handla om ruttna äpplen (forskarens personlighet), dåliga förpackningar (den moraliska miljön) och gistna tunnor (brister i organisation och regelverk). Bland personlighetsdrag nämns narcissism (självbespeglning), fåfänga, psykopati och benägenhet att ta risker. En förmåga att läsa av samtalspartner lyfts fram där författare exemplifierar med Macchiarini och Thomas Quick (numera Sture Bergvall). Flera fuskare beskrivs där topprestationer spetsats med fusk för publicering i högt aktade tidskrifter med sådana belöningar som drivkrafter. Äran och makten verkar ha varit stor före fallet efter avslöjandet.

Hierarkiers mentala klimat med konkurrens om publicitet och resurser kan bidra till fuskets utbredning. Publish or perish – publicera eller gå under. En låg risk för upptäckt och en svag granskning av forskarkollegor kan också bidra. Författaren undrar över forskningsfusk i post-sanningens tid med alternativa fakta och faktaresistens. Rovtidskrifter och rovkonferenser får en kritisk belysning – en expanderande marknad (2016-17 fanns 923 förlag).

Avslöjande av forskningsfusk görs på flera olika sätt såsom kritiska läsare eller konkurrenter slår larm, larmet går när forskningsresultat inte kan återskapas eller när insider blåser i visselpipan (dock en högrisksyssla). Men det tar ofta lång tid mellan larm och åtgärd. I Macchiarinis fall sju år från första varningen och fyra år från de visselbläsande KS läkarnas larm. Psykologiprofessorn Hans Eysenck, som skrivit 80 böcker och 1600 vetenskapliga artiklar, avslöjades som fuskare 22 år efter sin död och British Medical Journal bedömde att 17 artiklar ur hans senare produktion borde dras tillbaka. Makt och inflytande är avgörande för om larmen tas på allvar. I boken omnämns några viktiga fuskjägare: Retraction Watch och enskilda eldsjälur som John Carlisle (med statistik som vapen) och Elizabeth Biks (med bildanalys som metod).

Konsekvenser av fuskets beskrivs i två kapitel. Det ena belyser offren: medar-

betare, universitet, patienter och vetenskapen. Det andra belyser vad som hände med fuskarna. Här ges några olika scenarier: Att gå in i det obemärkta, att ta sista utvägen, att bli fälld av forskningsfinansiärer och domstolar, men också att gå vidare i nya karriärer. Andrew Wakefield, som fuskade om samband mellan mässlingvaccination och autism, blev en portalfigur inom antivaccinationsrörelsen. Nationalhjälten i Sydkorea Hwang Woo-suk bytte till att klona hundar efter avslöjandet av hans fusk.

Ett kapitel ägnas åt Elisabeth Holmes, som lyckades få betydande investeringar till utvecklingen av en analysmetod där små blodprover skulle kunna analyseras och ge svar på komplexa frågor. Hon var en visionär, uppblåst och förförisk entreprenör, men utan vetenskaplig täckning för ansatsen. Att påstå att man har vetenskaplig grund och fina examina utan verklighetsförankring är en vansklig väg, som Rafael El-Sayed fick erfa i Fermentaskandalen. I boken epilog tar författare fram Pieter Brueglers tavla Ikaros fall. Många av fuskare flög högt upp i ett vetenskapligt kändisskap och överträdde gränsen till fusk och likt Ikaros, som kom för nära solen brände sina vingar, kom att störta.

Det bor en potentiell fuskare i varje människa, men vad är det som gör att de flesta avstår från denna möjlighet. Mötet mellan teorier och verkligheten innehåller många utmaningar. I boken är det främst kvantitativ forskning som behandlar. Hur är det med forskningsfusk inom kvalitativ forskning undrar Asplund. Här kan den mixade ansatser (både kvantitativ och kvalitativ forskning i samma projekt) vara en trovärdig ansats enligt min åsikt. Det viktiga är att forskaren bygger sin verksamhet på en god forskningssed, där etiska och metodmässiga vetenskapliga ideal utgör grunden.

Boken rekommendera varmt till alla som är intresserade av det vetenskapliga hantverket och vikten av god sed i forskningen. Det är en bok i true crime-genren och författare är initierad och påläst inom området. Jag sträckläste boken, jag ville inte lägga den åt sidan, det var med andra ord spännande läsning. Det blir det säkert också för dig.

*Charli Eriksson
professor emeritus i folkhälsovetenskap
gästforskare vid Institutionen för folkhälsovetenskap
Stockholm universitet*